Nr 5.

Ankom till riksdagens kansli den 22 februari 1927 kl. 3 e. m.

Utlåtande, angående verkställd granskning av riksbankens styrelse och förvaltning.

Enligt § 4 i den för bankoutskottet gällande instruktion har utskottet att undersöka och granska riksbankens tillstånd och huru densamma styrd och förvaltad blivit, och bör utskottet därvid med synnerlig uppmärksamhet följa de fullmäktiges åtgärder, som avse metalliska kassans upprätthållande samt myntutväxlingens fortgång och bestånd. Sedan utskottet numera fullgjort detta uppdrag, får utskottet avgiva berättelse över den verkställda granskningen.

För granskningens verkställande har utskottet tagit del av *dels* fullmäktiges i riksbanken allmänna och särskilda protokoll för tiden från och med den 10 januari 1926, intill vilken dag ansvarsfrihet beviljats för deras i protokollen antecknade beslut och åtgärder, och till början av innevarande års riksdag, *dels* de av vederbörande revisorer avgivna berättelser om verkställd granskning av riksbankens såväl huvudkontors som samtliga avdelningskontors i orterna förvaltning under år 1925, *dels ock* fullmäktiges med utskottets memorial nr 1 till riksdagen överlämnade berättelse angående riksbankens tillstånd, rörelse och förvaltning år 1926, ävensom de av styrelserna för riksbankens avdelningskontor i avseende å dessa kontors förvaltning under samma år lämnade redogörelser.

I fråga om metalliska kassans ställning, sedelutgivningen, in- och utlåningsrörelsen ävensom övrig verksamhet vid riksbankens huvud- och avdelningskontor samt vid Tumba bruk tillåter sig utskottet att för en närmare kännedom om hithörande förhållanden hänvisa till de utförliga sifferredogörelser, som lämnats i de berättelser, vilka avgivits av riksdagens revisorer och riksbankens fullmäktige, liksom i utskottets förut till riksdagen avlåtna memorial nr 1.

Å sin utlånings- och övriga rörelse under år 1926 har riksbanken erhållit en vinst av 17,245,412 kronor 36 öre.

I avseende härå hänvisas till de specificerade uppgifter beträffande huvud- och avdelningskontorens vinst- och förlusträkningar, som förekomma i utskottets nyssnämnda memorial nr 1 (sid. 25).

1:o.

Revisorerna hava under § 13 i sin berättelse angående riksbanken (sid. 15—18) anfört följande:

Ang. utarbetandet av en historik över riksbankens verksamhet.

»Vid sammanträde den 17 maj 1913 beslöto fullmäktige att för högtidlighållande av riksbankens under år 1918 infallande 250-års jubileum låta i överensstämmelse med ett av professorn Carl Hallendorff och dåvarande docenten Sven Brisman uppgjort förslag utarbeta en historik över riksbankens verksamhet under åren 1668—1918.

Enligt förslaget skulle historiken omfatta 'en vetenskaplig utredning rörande riksbankens ställning, organisation, verksamhetsformer och allmänna ekonomiska betydelse' samt innehålla en skildring av den Palmstruchska banken ävensom förhållandena sådana de gestaltade sig under envar av tidsperioderna 1668—1738, 1738—1777, 1777—1838 och 1838—1918. Hela verket beräknades komma att draga en kostnad av omkring 34,000 kronor, varav 20,000 kronor beräknades åtgå för författarhonorar och utgivararvode.

Den 30 juli 1913 avslutades mellan Sveriges riksbank å ena sidan samt Hallendorff och Brisman å andra sidan avtal angående historikens utarbetande, vilket avtal i hithörande delar är av följande lydelse:

Vi, Hallendorff och Brisman, åtaga oss att utarbeta en historik över Sveriges riksbank åren 1668—1918 i huvudsaklig överensstämmelse med de grunder, som angivas i hoslagda, av oss uppgjorda P. M., dagtecknad den 7 maj 1913, samt överlåta till Sveriges riksbank utan villkor eller inskränkning all den oss lagligen tillkommande författarerätt till sagda arbete; och skola härutinnan gälla följande bestämmelser:

1:o) Till riksbanken avlämnas fullständigt, för sättning färdigt manuskript senast den 1 oktober 1917.

2:o) Erforderlig korrekturläsning verkställes av oss Hallendorff och Brisman.

3:o) I honorar betalas till oss Hallendorff och Brisman, eller våra rättsinnehavare, en gång för alla för varje 16-sidigt tryckark i format ungefärligen lika Schück & Warburgs illustrerade svenska litteraturhistora tillhopa tvåhundra (200) kronor för själva historiken och etthundra (100) kronor för redaktion av bilagorna till densamma.

4:o) Ovan fastställda honorar erlägges på det sätt, att från och med den 1 dec. 1913 till och med den 1 juni 1917 utbetalas i förskott varje den 1 dec. och 1 juni till mig Hallendorff femhundra (500) kronor och till mig Brisman sjuhundrafemtio (750) kronor. Återstoden erlägges när fullständigt manuskript avlämnas, med undantag för femtonhundra (1,500) kronor, som utbetalas, när samtliga ark äro av författarne korrekturlästa och tryckfärdiga.

5:o) Blir någon av oss, Hallendorff och Brisman, före tidpunkten för det fullständiga manuskriptets avlämnande urståndsatt att fullfölja arbetet, och understiger det enligt 3:o stadgade honoraret för den urståndsattes till förfogande stående manuskript den till honom utbetalade förskottssumman, skall han till riksbanken återbetala, vad han för mycket bekommit; och äger han därefter gent emot riksbanken icke några ytterligare honoraranspråk.

I samband med förenämnda kontrakt träffades avtal att fullmäktige skulle äga upphäva kontraktet, 'därest statsrevisorerna under år 1913 eller bankoutskottet vid 1914 års riksdag gjorde anmärkning mot detsamma'.

Den 24 februari 1916 medgåvo fullmäktige på framställning av docenten Brisman, att utarbetandet av historiken, i vad den hänförde sig till tiden efter år 1834, finge överlämnas till fil. d:r S. Helander, dock under villkor att denne förbunde sig att jämlikt bestämmelserna i kontraktet den 30 juli 1913 senast den 1 oktober 1917 till riksbanken avlämna fullständigt, för

sättning färdigt manuskript. Vidare har, likaledes på framställning av de personer, som ursprungligen åtagit sig historikens författande, viss annan del av densamma under hand anförtrotts åt fil. d:r S. A. Montgomery.

Inom den i avtalen fastställda tiden har, såvitt kunnat utrönas, icke någon del av det historiska arbetet förelegat i manuskript, färdigt för tryckning. Först i slutet av mars eller i början av april 1918 kunde manuskript till den första delen till tryckeriet utlämnas, omfattande en skildring av den Palmstruchska banken och riksens ständers bank under den karolinska tiden, och av hela det avtalade historiska arbetet har ensamt denna första del förelegat tryckt och utgiven den 22 september 1918, då 250-års dagen för riksbankens grundande högtidlighölls.

Det bör här antecknas, att fullmäktige tidigare vid sammanträde den 21 mars 1918 beslutat uppdraga åt deputerade att med aktiebolaget P. A. Norstedt & Söner träffa avtal om tryckning av historiken på villkor, som angivits i ett av bolaget avlämnat anbud. För leverans till den 1 september 1918 av historiken i dess helhet betingade sig bolaget därvid, att halva manuskriptet lämnades den 1 mars och slutmanuskript den 1 maj samma år. Något kontrakt angående tryckningen upprättades emellertid icke.

Oaktat den avtalade tiden för historikens utarbetande icke av författarna iakttagits, har, såvitt revisorerna kunnat finna, något nytt avtal i berörda hänseende icke träffats. Däremot hava fullmäktige den 21 november 1918 medgivit ändring i kontraktsbestämmelserna beträffande författarnas honorar så tillvida att detsamma skulle höjas med 60 procent av de belopp, som angivits i det ursprungliga kontraktet. Honoraret skulle sålunda utgå med 320 kronor per ark för historiken och hälften för bilagorna. Detta honorar har utbetalts för samtliga hittills utarbetade delar av verket, oavsett när desamma utarbetats.

Sedan den första delen, författad av professor Brisman, såsom nämnts, utkommit i september 1918, har den andra delen, omfattande tiden 1719—1765 och författad av professor Hallendorff, utgivits från trycket på hösten 1919 samt den tredje delen, upptagande dels en skildring av doktor Montgomery angående de valutapolitiska problemen under åren 1719—1778 dels en fortsättning av historiken, avseende tiden 1765—1803 och författad av professor Hallendorff, utkommit på hösten 1920. I övrigt finnas för närvarande följande arbeten liggande hos tryckeriet, dels en skildring av professor Brisman angående realisationen 1803—1834, färdigtryckt i oktober 1921, dels en uppsats av professor Montelius angående mynt och sedlar, tryckt i september 1918, dels ock statistiska tabeller och bilagor i korrektur. Beträffande återstående delen av historiken är densamma för andra gången under utarbetande av skäl, som förtjäna här särskilt omnämnas.

Såsom förut angivits, hade efter fullmäktiges medgivande och på förslag av professor Brisman den historiska redogörelsen av riksbankens verksamhet för tiden efter år 1834 anförtrotts åt fil. d:r S. Helander. Helanders arbete, som skulle omfatta tiden 1834—1897, var avsett att inflyta i historikens fjärde del. Av arbetet har en avdelning, omfattande tidsperioden 1834—1860, å vederbörande tryckeri satts och tryckts under åren 1918—1921 samt en andra avdelning, omfattande tiden 1860—1897, satts i september och oktober 1922. De båda arbetena hava sedermera blivit stående å tryckeriet ända till år 1925, då desamma på order av fullmäktige makulerats. Denna fullmäktiges åtgärd har föranletts av vissa anmärkningar mot Helanders arbeten, vilka anmärkningar, sedan arbetena befordrats till trycket och i vad de upptogo skildringen av tiden 1834—1860 jämväl färdigtryckts i en upplaga å 2,000 exemplar, i särskilda utlåtanden framställts dels av riksbankens statistiker dels ock av två sakkunniga vetenskapsmän. Det bör omnämnas, att riksbanken för

Helanders arbeten fått vidkännas kostnader å sammanlagt 18,838 kronor, varav för författarhonorar 4,260 kronor, för sättning och tryckning 13,808 kronor 50 öre samt såsom ersättning för å tryckeriet under mer än två år stående stil 769 kronor 50 öre.

Kostnaderna för hittills utarbetade delar av historiken hava, enligt vad revisorerna inhämtat, belöpt sig till följande belopp, däri inbegripna jämväl förutnämnda 18,838 kronor:

för författarhonorar	kronor	37,772: 49
» andra arvoden	»	6,309: —
» avskrifter och renskrivning	»	4,462: 80
» tryckning, papper, bindning och distribution	»	116,006: 26
eller tillsammans	kronor	164,550: 56

Revisorernas uttalande.

Av den lämnade redogörelsen framgår, att ifrågavarande historiska skildring av riksbankens verksamhet, vilken skildring enligt avtal skolat föreligga i manuskript den 1 oktober 1917, ännu icke fullbordats, ehuru nio år förflutit sedan angivna tidpunkt. Av föreliggande handlingar hava upplysningar icke kunnat vinnas angående orsaken till att det ursprungliga avtalet i angivet hänseende icke fullföljts. Något förhinder har sålunda från författarnas sida, såvitt revisorerna kunnat finna, icke anmälts. Det borde enligt revisorernas mening hava varit fullmäktige angeläget att, när det ursprungliga avtalet upphört att gälla, genom nya avtalsbestämmelser söka få det igångsatta arbetet slutfört inom rimlig tid. För övrigt kunna revisorerna icke underlåta påpeka, att fullmäktige jämväl enligt det år 1913 avslutade kontraktet haft möjlighet påskynda författarnas arbete genom innehållande av viss del utav ersättningen, tills fullständigt manuskript avlämnats. Denna möjlighet har dock icke av fullmäktige utnyttjats. I stället har i uppenbar strid mot nämnda avtalsbetsämmelse till författarna utbetalts full likvid för varje utarbetad del av historiken. Det förtjänar i detta sammanhang fram hållas, att den av revisorerna här påtalade tidsutdräkten i avsevärd grad bidragit till att fördyra kostnaderna för ifrågavarande arbete. Revisorerna vilja erinra om att kostnaderna, som av författarna ursprungligen beräknats komma att för hela arbetet belöpa sig till c:a 34,000 kronor, hittills uppgått till ett så avsevärt belopp som 164,000 kronor, oaktat samtliga de avdelningar av historiken, som skolat inflyta i dess fjärde del, ännu icke föreligga utarbetade.

Beträffande fullmäktiges i november 1918 fattade beslut att medgiva en förhöjning av författararvodet har detsamma enligt uppgift föranletts av hänsyn till den förändring i penningvärdet, som inträtt sedan vederbörande kontrakt avslutats. Denna förhöjda ersättning har emellertid, såsom nämnts, jämväl utgått för de delar av historiken, som huvudsakligen utarbetats under kontraktstiden. Förhållandet förefaller revisorerna anmärkningsvärt, så mycket mer som det vid tidpunkten för ifrågavarande besluts fattande varit fullmäktige uppenbart, att författarna icke fullgjort, vad de enligt avtalet åtagit sig.

Revisorerna måste slutligen såsom synnerligen anmärkningsvärd beteckna fullmäktiges åtgärd att utan föregående granskning låta till trycket befordra vissa avdelningar av historiken, vilka avdelningar, såsom förut angivits, måst kasseras. Vanlig omtänksamhet borde hava bjudit fullmäktige att, innan manuskriptet uppsattes i korrektur, låta underkasta detsamma erforderlig granskning. På grund av fullmäktiges underlåtenhet härutinnan har riksbanken kommit att åsamkas kostnader å sammanlagt inemot 15,000 kronor, vilka kostnader eljest torde hava kunnat undvikas.

I anledning av revisorernas uttalanden uti detta ärende ävensom de under 2:o) och 3:o) här nedan omförmälda frågor hava fullmäktige i riksbanken i en till utskottet överlämnad, den 20 nästlidna januari dagtecknad skrivelse, såvitt nu är i fråga, till en början meddelat, att fullmäktige till professorerna Hallendorff och Brisman riktat en anmodan att till fullmäktige inkomma med det yttrande, vartill de var för sig kunde finna revisorernas framställning giva anledning från deras sida.

Till svar härå hade professor Hallendorff inkommit med ett så lydande yttrande:

Yttrande av professor Hallendorff.

»Genom en den 5 januari detta år daterad skrivelse, med vilken följde riksdagens revisorers berättelse till 1927 års riksdag angående riksbanken, har förste deputeraden i riksbanken anhållit, att jag ville till fullmäktige inkomma med det yttrande, vartill jag kunde finna revisorernas redogörelse rörande bankhistorikens utarbetande och tryckning giva anledning. Jag begagnar mig desto hellre av detta tillfälle, som de erfarenheter och besvikelser, varpå detta arbete varit rikt, möjligen kunna vara av visst intresse även med hänsyn till andra arbeten av liknande slag.

Då statsrevisorerna, tydligen genom mindre fullständig kännedom om ärendet, föranletts till en icke alldeles välgrundad uppfattning, tillåter jag mig att med någon utförlighet ingå på förloppet, ehuru jag annars kunde inskränka mig att svara beträffande den detalj, som angår mig, eller varför historikens av mig författade partier blevo försenade.

Främst tillåter jag mig påpeka, att mig veterligen ingen särskild huvudredaktör för verket existerat. Fullmäktige avtalade med de båda författarne, att dessa skulle utarbeta var och en sina partier av historiken; för eventuellt tillkommande specialavdelningar, såsom statistik, detaljerad sedelbeskrivning och dylikt, hade författarne intet ansvar, ännu mindre hade de någon befattning med tryckningsavtal, bestämmande av papperssorter, upplagans storlek m. m. Däremot ålåg det självfallet författarne att med herrar fullmäktige avtala, därest under arbetets gång några förändringar med hänsyn till de åt dem uppdragna partierna funnos önskvärda eller nödvändiga. Av denna skyldighet och rättighet gjorde jag bruk, när det under utarbetandet av delarna för frihetstiden och den gustavianska tiden visade sig, att berättelsen om den speciella valutapolitiken lämpligen borde skiljas från den politiska och allmänna ekonomiska historiken; jag föreslog då, att nämnda specialavdelning skulle överlämnas till utarbetande åt numera professorn A. Montgomery, vilket också godkändes; på liknande sätt torde det tillgått, när utarbetandet av historiken efter 1834 överlämnades till dåvarande docenten S. Helander, samt då detta helt och hållet föll utanför min arbetssfär, saknar jag härom närmare kännedom.

Det torde här böra erinras, att planläggningen av ett arbete av denna art mötte avsevärda svårigheter. Det gällde, så vitt jag har mig bekant, en av de första större och mera djupgående historiska framställningar, som hos oss ägnats åt en under flera sekler arbetande offentlig institution; som enda jämförliga föregångare torde få nämnas Annerstedts stora historia över Uppsala universitet. Då över riksbankens verksamhet redan förelågo åtskilliga värdefulla publikationer, särskilt Schwerins och Skogmans betydelsefulla arbeten, var det självfallet, att en nu utarbetad framställning icke kunde stanna vid en kortfattad översiktlig institutionshistoria utan måste byggas på en systematisk utforskning av det rika, förut blott ofullständigt nyttjade källmaterial, som förefinnes i riksbankens stora arkiv. Av vilken omfattning

en på sådan forskning byggd framställning lämpligen skulle bliva, lät sig icke på förhand med någon säkerhet beräkna. Det var exempelvis att förutse, att under arbetets gång helt och hållet nya spörsmål kunde uppdyka samt kräva ingående undersökningar och avsevärt förut ej beräkneligt textutrymme. Sålunda måste alla på förhand gjorda omfångskalkyler bli endast ungefärliga och all med anledning av dem utförd kostnadsberäkning ytterst osäker.

Annorlunda hade det visserligen legat, därest avsikten blott varit att nödtorftigt korrigera samt fram till vår egen tid fullfölja exempelvis Skogmans bankhistoria. En så begränsad uppgift har emellertid aldrig ifrågasatts, och för den hade det varit alldeles överflödigt att igångsätta de omfattande forskningar, som nu begärdes.

Från nu angivna förutsättningar ställde det sig givetvis även ytterst vanskligt att beräkna exakt tid för arbetets fullständiga avslutande. Tydligen var det i riktigt bedömande härav, som herrar fullmäktige träffade avtalet med författarna i så god tid som fem år före det instundande jubileet. Att den därvid stipulerade tiden bort hållas erkänner jag obetingat, men det bör tillika observeras, att det för ett arbete av vetenskaplig art, vars fortskridande måste bestämmas av källmaterialets omfattning och beskaffenhet, även under de gynnsammaste förhållanden är så gott som omöjligt att fixera en orubblig avslutningstermin. Det torde heller icke skäligen kunna läggas herrar fullmäktige till last, om de ansågo arbetets grundliga utförande vara av sådan betydelse, att vissa jämkningar i utgivningstiden borde medgivas hellre, än att kvaliteten genom forcering riskerades. Någon verklig skada genom dröjsmål, för vilket giltiga skäl presterades, kunde ju i detta fall icke påvisas.

Vad nu beträffar fördröjandet av de partier i arbetet, vilka föllo på mitt personliga ansvar, så vållades detta uteslutande genom nya och skäligen oavvisliga förpliktelser, som kort efter avtalets slutande ålades mig i samband med då inträffade extraordinära förhållanden, först 1914 års inre politiska kris och därpå i omedelbar tidsföljd världskriget med dess rubbningar. Vid vintervalen 1914 mottog jag ett erbjudet mandat till andra kammaren, vilket väl då för litet var — vilken partiståndpunkt man intog — skulle känts eller kändes som en medborgerlig plikt, och den plikten var icke mindre bjudande vid de ordinarie höstvalen samma år. Vid den tidpunkten var det omöjligt att förutse vare sig världskonfliktens varaktighet eller vidden av dess återverkningar på så gott som alla inhemska offentliga områden. Det är välbekant, huru de närmast följande åren svenska medborgares krafter på ett förut oanat sätt måste tagas i anspråk för allehanda statslivets trängande uppgifter och att särskilt riksdagens och dess delegationers arbetsbörda dessa år blev ovanligt tung. För mig betydde detta, att, ehuru jag flitigt använde ledig tid för studier och forskningar, det blev omöjligt att vinna tillnärmelsevis så mycken arbetsfrihet, som jag ännu 1914 ansåg mig med fog kunna påräkna. Så snart detta blev klart, och då jag djupt kände förpliktelsen att även med personliga uppoffringar fylla mitt löfte till riksbanken, drog jag konsekvensen och avböjde vid 1917 års val den kandidatur till andra kammaren, som även då erbjöds mig.

Det torde sålunda få erkännas, att en verklig force majeure här framtvang arbetets fördröjande, dock icke längre, än att jag vartdera av åren 1919 och 1920 — sålunda med respektive ett och två års försening — fullbordade och från trycket utgav de mig tillkommande partierna av det stora verket. För en särdeles viktig avdelning i dessa delar, nämligen frihetstidens valutapolitik, hade jag för övrigt, som här redan påpekats, så tidigt skaffat sakkunnig ersättare, att detta parti, behandlat av professor Montgomery, förelåg färdigtryckt redan 1918, fastän det publicerades först i den 1920 utgivna tredje delen.

Att ett arbete, som sålunda måste till sin väsentligaste del utföras under åren med de starkast stegrade levnadsomkostnaderna, också honorerades högre än efter den 1913 beräknade ej särdeles höga måttstocken, lärer icke skäligen kunna tadlas. Den av herrar fullmäktige givna förhöjningen motsvarar för övrigt ingalunda den allmänna prisstegringen. Att de samlade författarehonoraren, från början summariskt och som minimum beräknade till 20,000 kronor, slutligen genom arbetets ökade omfång och dyrtidsförhöjningen stego till omkring 33,000 kronor (arvodet för det kasserade partiet är här frånräknat), synes, under de förhållanden som inträtt, representera en stegring av ganska blygsam art. Huru det skulle låta sig göra att för ett vetenskapligt arbete, vilket nödvändigtvis bildar en helhet och fullbordas i ett sammanhang, beräkna, att vissa partier borde honoreras exempelvis efter 1917 års, andra efter 1918 års index o. s. v. det undandrager sig alldeles min bedömningsförmåga.

Det har ovan redan sagts, att arbetets omfång omöjligen kunde med säkerhet beräknas. Därför förefanns heller ingen möjlighet att på förhand kalkylera om tryckningskostnader. Revisorerna synas emellertid vilja betrakta en av professor Brisman och mig den 7 maj 1913 ingiven kortfattad promemoria som en sådan förhandsberäkning. Ordalagen där — 'beträffande kostnadsfrågan är det omöjligt att nu uppgöra någon verkligen säker beräkning. Med all reservation framställes emellertid följande förslagskalkyl' — torde med tillräcklig tydlighet säga, att promemorian icke avsåg mera än att giva några minimiuppgifter. I vilken mån dessa kommo att motsvaras av verkligheten måste bero av så fullständigt okända faktorer som verkets slutliga omfång, den definitivt valda utstyrseln, tryckeritarifferna och pappersprisen vid tryckningstillfället samt upplagans storlek. Även om verket kunnat fullständigt programenligt fullbordas och utsändas vid jubileet 1918, och även om mellan 1913 och 1918 icke världskriget med dess dyrtid inträffat, så hade tydligen i alla fall de verkliga tryckningsomkostnaderna blivit helt andra än de från början summariskt antydda. Då nu, på sätt ovan angivits, omständigheterna framtvungo arbetets försenande, var det också en beklaglig nödvändighet, att kostnaderna starkt förskötos och detta ej blott genom arbetets ökade omfång utan också samt i en ojämförligt högre grad genom trycknings- och pappersprisens inträdda rent enorma stegring. Den enda anmärkning, som under sådana förhållanden skäligen här torde kunna göras, är väl, att, då inga realskäl ovillkorligen krävde arbetets omedelbara publicerande, det kunde varit orsak att något dröja med tryckningen, speciellt av delarna II och III, tills prisstegringen vikit. Emellertid var det naturligtvis vid angivna tidpunkt ytterst ovisst, huru snart någon sänkning av prisläget kunde motses, och redan därför torde herrar fullmäktiges åtgärd att omedelbart befordra de färdiga delarna till tryckning varit fullt befogad. För övrigt, därest man tar i betraktande prislägena 1913 och 1918—21, lärer förskjutningen mellan beräknade och definitiva tryckningsomkostnader ej få anses alltför överraskande. Men om dessa angelägenheter är det ej min sak att närmare orda.

Vad slutligen angår det dröjsmål, som förvållat, att efter den av mig 1920 utgivna tredje delen ännu denna dag ingen fortsättning och avslutning publicerats, faller detta, som herrar fullmäktige hava sig bekant, helt och hållet utanför mitt ansvar, då jag icke haft någon som helst befattning med det återstående partiets utarbetande eller någonsin erhållit annat än rent tillfälliga underhandmeddelanden, huru därmed planerades, och vad därvidlag åtgjordes.

Jag sammanfattar det sagda sålunda, att vad som skäligen torde kunna förebrås mig lärer vara, att jag år 1914 mottog ett riksdagsmannauppdrag,

samt att jag icke då mäktade förutse, i vilken utsträckning de närmast följande årens extraordinära förhållanden skulle förrycka alla arbetsmöjligheter. Denna brist i siarförmåga lärer dock varit mycket förlåtlig. Samtidigt torde jag kunna göra anspråk på erkännande, att jag, så snart möjligt blev, icke tvekat att under personliga offer fullfölja det åtagna arbetet, samt att detta också fullbordades inom en i betraktande av såväl arbetets art som dåvarande allmänna läget mycket rimlig tid»

Professor Brismans yttrande i frågan var av följande lydelse:

Yttrande av professor Brisman.

»Enligt erhållen anmodan får jag härmed avgiva följande yttrande rörande statsrevisorernas anmärkningar angående riksbankshistoriken i den mån dessa på något sätt beröra mig.

1. Beträffande anmärkningen, att manuskript ej avlämnades i kontraktsenlig tid, ber jag få nämna, att jag av fullmäktige muntligen erhöll den upplysningen, att själva datum ej spelade så stor roll, blott manuskriptet avlämnades på sådan tid, att tryckningen därav utan svårighet kunde medhinnas. Manuskriptet till första delen avlämnades även av mig i mycket god tid, och min återstående del (1803—1834) var då så nära färdig, att den om så påfordrats skulle kunnat avlämnas till tryckning tillräckligt tidigt. Då jag emellertid erhöll underrättelse om att i alla fall endast första bandet skulle kunna utkomma till jubileet, hade jag ingen anledning att avlämna manuskriptet till den senare delen förr än den första var färdigtryckt. Jag lämnade det därför i oktober 1918, och tryckningen var om jag ej missminner mig färdig i januari 1919. Statsrevisorernas uppgift, att denna del ej var färdigtryckt förr än år 1921, är felaktig.

2. Beträffande statsrevisorernas anmärkning om att arvodet på grund av penningvärdets fall höjdes för samtliga delar av verket, oavsett när de utarbetats, ber jag få framhålla, att höjningen blott uppgick till 60 %, medan prisnivån ungefär tredubblats vid den tid, då mina manuskript avlämnades. En mycket stor reell nedsättning av arvodet hade sålunda skett, och den ersättning jag av riksbanken erhållit är ojämförligt mindre än vad jag sedermera fått för liknande uppdrag för privata institutioners räkning.

3. I anledning av vad statsrevisorerna säga om att dåvarande docenten, numera professor Helander utsågs att i mitt ställe utarbeta vissa delar av historiken vill jag framhålla, att ansvaret härför helt faller på mig. Det fanns emellertid vid denna tid ingen anledning att antaga, att professor Helander icke skulle vara fullt kompetent för detta uppdrag. Han hade då skrivit en god avhandling om centralbankernas sedelutgivning och var vikarie för professor G. F. Steffen vid Göteborgs högskola; han var dessutom föreståndare för handelshögskolekurserna i Göteborg. Allt syntes då tyda på ej blott att han var kompetent utan även att han var den lämpligaste, som då stod att få. Denna mening delades även av en av mina kolleger, med vilken jag rådgjorde, innan jag avgav mitt förslag.»

För egen del hava fullmäktige i ärendet anfört följande:

Fullmäktige.

»Att det dragit ut på tiden med historikens fullbordande långt utöver vad som från början avtalats, kan ingen beklaga livligare än fullmäktige. Fullmäktige anse sig ha gjort vad fullmäktige kunnat för att påskynda arbetets fortskridande genom att tid efter annan påminna författarna om de i avtalet bestämda tiderna för de olika delarnas färdigställande. Fullmäktige hade måhända kunnat, då författarna icke hållit de föreskrivna tiderna för leverans av manuskript, fråntaga författarna bestyret med historikens

utarbetande, men härigenom hade troligen endast förorsakats ökad tidsutdräkt och ökade kostnader.

Enligt revisorernas mening borde vanlig omtänksamhet hava bjudit fullmäktige att, innan manuskriptet till den kasserade delen uppsattes i korrektur, låta underkasta detsamma erforderlig granskning. Gent häremot vilja fullmäktige erinra, att fullmäktige icke hade större anledning att låta granska ifrågavarande författares arbete än fullmäktige hade beträffande de av övriga författare utarbetade delarna av verket.»

Utskottet. Utskottet kan för sin del icke annat än instämma i revisorernas ovan omförmälda uttalanden beträffande fullmäktiges åtgöranden i fråga om den under utgivning varande historiken över riksbankens verksamhet och vill det synas utskottet, som om vissa brister förefunnits redan från början, då företaget planlagts och organiserats. Emellertid anser sig utskottet böra uttala den förvissningen, att fullmäktige icke underlåta att vidtaga de åtgärder, som erfordras för att ifrågavarande arbete må kunna snarast möjligt föreligga i avslutat skick.

Vad sålunda i ärendet förekommit, har utskottet ansett sig böra för riksdagen

omförmäla.

2:o.

Angående lån från avbetalningslånefonden. Revisorerna hava vidare under § 14 i sin förenämnda berättelse anfört följande (sid. 18—19):

»Enligt vad revisorerna av infordrade uppgifter inhämtat, utlämnas vid huvudkontoret och avdelningskontoret i Uppsala i strid mot bestämmelserna i 21 § 2 mom. uti gällande reglemente för riksbankens styrelse och förvaltning lån från avbetalningslånefonden till personer, vilka icke äro mantalsskrivna inom de för respektive kontor fastställda lånedistrikten. Detta gäller huvudsakligen lån till studerande vid universitet och högskolor. Vid kontoret i Uppsala redovisas för närvarande dylika lån till ett antal av bortåt 400 st. med en lånesumma av omkring 400,000 kronor.

Det här påtalade förfaringssättet har föranlett, att lån inom samma år utlämnats å skilda avdelningskontor till en och samma person utan att vederbörande kontor haft vetskap om förhållandet. Fall ha till och med förekommit, där låntagare på angivet sätt kunnat utbekomma lån till sammanlagt högre belopp än vad reglementet för riksbanken fastställt såsom det högsta, nämligen 6,000 kronor.

Enligt revisorernas mening tala starka skäl för att de vid universiteten och högskolorna studerande bibehållas vid förmånen att erhålla lån å den plats, där de med hänsyn till studiernas bedrivande nödgas vara bosatta. Det synes därför påkallat, att hithörande bestämmelser i reglementet för riksbanken ändras i angivet syfte. Önskvärt är dock, att dessa bestämmelser givas en sådan avfattning, att desamma förhindra en dubbelutlåning av ovan omförmäld art.»

Fullmäktige. I avseende å revisorernas berörda framställning hava fullmäktige uti sin ovannämnda skrivelse anfört följande:

»Beträffande den i § 14 av berättelsen gjorda erinran, att distriktsindelningen för riksbankskontorens lånerörelse icke fasthålles vid utlämnande av

lån från avbetalningslånefonden åt studerande vid högskolorna, vilja fullmäktige framhålla, att så varit praxis sedan lång tid tillbaka, utan att någon olägenhet eller förlust för riksbanken av detta förfarande visat sig. Det torde ock vara lämpligt — vilket synes vara även revisorernas mening — att studerande kan erhålla lån från riksbankens kontor på den ort, där han under studietiden vistas. Faran för att maximigränsen för lån från fonden skulle kunna överskridas genom att lån sökes vid olika kontor, utan att kontoren känna varandras åtgöranden, är säkerligen helt ringa. Visserligen har ett fall inträffat, att förutvarande studerande i den uppsvenska universitetsstaden haft kvar ett därstädes erhållet, ej slutamorterat lån samtidigt som han vid annat riksbankskontor fått nytt lån och därmed för en kort tid överskridit maximum, men detta torde vara en enstaka händelse, som ej synes påkalla någon särskild åtgärd. Tillvägagångssättet vid behandlingen av avbetalningslån är nämligen, att i alla de fall, där lånesökande eller hans löftesmän på grund av förutvarande verksamhetsort eller andra kända omständigheter kan antagas hava förbindelser till annat riksbankens kontor, riktas alltid till sådant kontor, innan föredragning sker, förfrågan om eventuella engagement.

Att vidtaga någon ändring i bankoreglementet i anledning av ovan omhandlade förhållanden synes fullmäktige ej vara av behovet påkallat.»

Utskottet.

Beträffande revisorernas erinran att distriktsindelningen för riksbankskontorens lånerörelse icke alltid fasthållits vid utlämnande av lån från avbetalningslånefonden hava fullmäktige framhållit, att så förfarits sedan lång tid tillbaka utan att någon olägenhet eller förlust för riksbanken visat sig av detta förfarande. Utskottet delar revisorernas och fullmäktiges mening att det synes lämpligt, att studerande kan erhålla lån från riksbankens kontor på den ort, där han vistas under studietiden. Farhågan för att maximigränsen för lån från fonden skulle kunna överskridas genom att lån sökes vid olika kontor torde, såsom fullmäktige erinra, vara ganska ringa och anser utskottet, med hänsyn till vad fullmäktige härom anfört, någon ändring av bankoreglementets hithörande bestämmelser icke böra vidtagas. Under sådana förhållanden får utskottet hemställa,

att revisorernas ifrågavarande framställning icke måtte till någon vidare åtgärd föranleda.

3:o.

Nya bank- och postlokaler m. m. inom bankens fastighet i Halmstad.

Revisorerna hava ytterligare under § 17 i föreliggande berättelse anfört följande (sid. 20—21):

»Innevarande års riksdag har bemyndigat fullmäktige i riksbanken att för beredande av ökat utrymme åt postkontoret i Halmstad låta i huvudsaklig överensstämmelse med uppgjort förslag inom riksbankens därvarande byggnad inreda nya bank- och postlokaler ävensom på grund av telegrafstationens avflyttning iordningsställa vissa bostadslägenheter, allt för en kostnad av högst 90,000 kronor.

I anledning härav hava genom deputerade anbud å i planen ingående byggnadsarbeten ävensom ändrings- och utökningsarbeten å värmeledning,

vatten- och sanitäranläggning under hand infordrats från vissa firmor och hava fullmäktige därefter antagit de lägsta anbuden, slutande beträffande byggnadsarbetena på 48,400 kronor och beträffande övriga här nämnda arbeten å 8,685 kronor.

Avtal rörande i samma plan ingående ändringsarbeten å ljusledningar m. m. har vid tiden för revisionens början ännu icke träffats. Enligt uppgift hava dock anbud jämväl infordrats å dessa arbeten.

Vid sin granskning av fullmäktiges åtgärder i anledning av förutnämnda riksdagsbeslut hava revisorerna uppmärksammat det förfaringssätt, som tillämpats vid anbudens införskaffande. Såsom nämnts hava fullmäktige därvid endast lämnat ett begränsat antal entreprenörer tillfälle att avgiva anbud å förekommande arbeten. För statens verk har i den av Kungl. Maj:t den 16 januari 1920 utfärdade förordningen angående upphandling och arbeten för statens behov samt försäljning av staten tillhörig lös egendom (nr 10) fastställts såsom huvudregel, att infordrande av anbud å gods för upphandling och å arbete skall ske genom offentlig kungörelse. Även om berörda förordning formellt icke kan sägas gälla riksbanken, borde det dock enligt revisorernas mening vara fullmäktige angeläget att beakta de allmänna riktlinjer, som sålunda äro angivna ifråga om upphandling och arbeten för det allmännas behov. Revisorerna anse det icke uteslutet, att, om dessa riktlinjer av fullmäktige iakttagits vid infordrandet av anbud å ifrågavarande arbeten, för riksbanken fördelaktigare ekonomiska uppgörelser kunnat träffas.»

Reparationsarbeten å nya fabriksbyggnaden vid bruket.

Slutligen hava revisorerna under § 26 i sin förevarande berättelse beträffande vissa arbeten å nya fabriksbyggnaden vid Tumba bruk, under erinran om i vad i § 17 av berättelsen anförts i fråga om anbuds införskaffande (sid. 27), anfört följande:

»Av inspekterande fullmäktigen för Tumba bruk hade anmälts, att vissa bristfälligheter visat sig uti formrummet i den enligt 1916 års riksdags beslut uppförda fabriksbyggnaden vid bruket. Sålunda hade golvet på sina ställen spruckit och sjunkit samt putsen på väggarnas yttersida bortfallit. Då det synes nödvändigt att vidtaga åtgärder för byggnadens bibehållande, uppdrogo fullmäktige åt sakkunnig person att utarbeta fullständig beskrivning över de arbeten, som kunde anses vara erforderliga för avhjälpande av de anmärkta bristfälligheterna.

Meddelas bör, att bankoutskottet vid besök å bruket den 6 maj 1926 iakttagit ifrågavarande bristfälligheter och i anledning härav uttalat, att fullmäktige icke torde underlåta att i frågan vidtaga erforderliga åtgärder.

Sedan ovannämnda arbetsbeskrivning upprättats, hava under hand från vissa firmor infordrats anbud å erforderliga arbeten och har sedermera det lägsta anbudet, enligt vilket arbetena skulle komma att betinga kostnader å sammanlagt omkring 37,000 kronor, antagits. Enligt vad revisorerna inhämtat, äro arbetena nu i det närmaste slutförda.

Beträffande det av fullmäktige tillämpade förfaringssättet vid införskaffandet av anbud å arbeten av här ifrågavarande art och omfattning vilja revisorerna erinra om vad under § 17 i detta avseende anförts beträffande riksbankens fastighet i Halmstad.»

Fullmäktige.

Uti sin förut omförmälda skrivelse hava fullmäktige i avseende å den av revisorerna i § 17 berörda frågan om införskaffande av anbud för ombyggnadsarbetena vid bankens fastighet i Halmstad anfört följande:

»I § 17 av berättelsen anföra revisorerna beträffande de av 1926 års riksdag beslutade ombyggnadsarbetena vid riksbankens fastighet i Halmstad,

att de vid sin granskning av fullmäktiges åtgärder i anledning av nyssnämnda riksdagsbeslut uppmärksammat det förfaringssätt, som tillämpats vid anbudens införskaffande. Såsom av revisorerna angivits, hava fullmäktige därvid lämnat endast ett begränsat antal entreprenörer (i detta fall 5 stycken, därav 2 i Halmstad, 2 i Göteborg och 1 i Hälsingborg) tillfälle att avgiva anbud å förekommande arbeten i stället för att låta genom offentlig kungörelse infordra sådana anbud. Med anledning härav få fullmäktige anföra följande.

Det av revisorerna uppmärksammade förfaringssättet har i regel under lång tid och enligt fullmäktiges mening till fördel för riksbanken tillämpats. I förevarande fall blev riksbankens rådgivande fackman på området, professor E. Lallerstedt, såsom brukar ske, tillfrågad; och tillrådde han, att anbud införskaffades från för kompetens och vederhäftighet kända firmor. De firmor, som funnos på platsen, kunde ju förutsättas hava de största möjligheterna att inkomma med de lägsta anbuden; då emellertid kontorsstyrelsen, efter särskilt inhämtade upplysningar angående vederbörande byggmästares kompetens och vederhäftighet, endast ville förorda tvenne Halmstadsfirmor såsom eventuella entreprenörer, läto fullmäktige anmoda även 2 Göteborgsfirmor och 1 Hälsingborgsfirma att inlämna anbud.

Revisorerna anse det icke uteslutet, att om anbud å ifrågavarande arbeten infordrats genom offentlig kungörelse, för riksbanken fördelaktigare ekonomiska uppgörelser kunnat träffas. Att så skulle hava blivit fallet, förefaller fullmäktige mer än osannolikt. Det av fullmäktige godkända anbudet på byggnadsarbetet stannade vid 48,400 kronor, medan arkitektens, professor Lallerstedts beräkningar för motsvarande arbeten uppginge till 60,000 kronor och de övriga anbudsgivarnas anspråk vida överstego sistnämnda belopp. Det näst lägsta anbudet löd på 66,800 kronor, medan det högsta anbudet uppgick till 123,900 kronor. Genom kontorsstyrelsen i Halmstad har sedermera kommit till fullmäktiges kännedom, att den antagna entreprenören ställde sitt anbud så lågt i avsikt att därigenom säkra sina gamla erfarna arbetare för arbetslöshet under vintern. Under arbetets gång har kontorsstyrelsen upprepade gånger funnit anledning att hit anmäla sin tillfredsställelse med det arbete, som den antagne entreprenören hittills levererat.

Under dessa förhållanden synes det fullmäktige, att den av revisorerna här framställda anmärkningen saknar fog.»

Utskottet.

Utskottet, som i princip delar revisorernas uppfattning därom, att beträffande arbeten och leveranser jämväl för riksbanken och Tumba bruk i möjligaste mån böra beaktas de allmänna riktlinjer, som i fråga om upphandling och arbeten för det allmännas behov äro angivna uti den av revisorerna åberopade upphandlingsförordningen, har ansett sig böra vad i dessa ärenden förekommit för riksdagen

omförmäla.

4:o.

Ang. protokoll och berättelser.

Vid granskning av ovannämnda protokoll och berättelser har utskottet i övrigt ej funnit något förhållande, som påkallat särskilt yttrande från utskottets sida; vilket utskottet härmed får för riksdagen

anmäla.

5:o.

Ang. tillstyrkande av ansvarsfrihet.

Efter granskning av riksbankens räkenskaper för år 1925 hava riksdagens senast församlade revisorer i sin därom avgivna berättelse meddelat, att med avseende på riksbankens förvaltning under den tid granskningen omfattat revisorerna ej funnit anledning till erinran utöver vad i berättelsen förekommit, samt att de för sin del ansåge, att ansvarsfrihet borde fullmäktige beviljas.

De revisorer, som, valda av riksdagen, granskat avdelningskontorens i orterna förvaltning år 1925, hava likaledes i sina berättelser tillstyrkt ansvarsfrihet för kontorens styrelser. I enlighet med föreskriften i § 4 av den för utskottet gällande instruktion vill utskottet meddela, att med avseende å riksbankens tillstånd, styrelse och förvaltning under den tid, granskningen omfattat, utskottet ej funnit anledning till erinran utöver vad här ovan förekommit, samt att utskottet för sin del anser, att ansvarsfrihet bör beviljas fullmäktige.

Utskottet hemställer alltså,

att ansvarsfrihet må fullmäktige i riksbanken beviljas *dels* för förvaltningen under år 1925 av bankens såväl huvudkontor som samtliga avdelningskontor i orterna, *dels ock* för de beslut och åtgärder, som finnas antecknade i fullmäktiges protokoll från och med den 10 januari 1926 till och med den 9 januari innevarande år.

Stockholm den 22 februari 1927.

På bankoutskottets vägnar:

C. E. SVENSSON.

Vid förestående ärendes slutbehandling inom utskottet hava närvarit:
från första kammaren: herrar *C. E. Svensson, Gustafsson* i Stensholm, *Johansson* i Friggeråker, *Ström*, *Andersson* i Hedsta, *Abrahamsson* och *Sandén;*
från andra kammaren: herrar *Borggren, Winkler, Bäcklund, Lovén, Wikström, Paulsen, Ernfors* och *Heiding.*